

VAHİY SIRASINDA HZ. PEYGAMBER'İN MELEKİYETE YÜKSELMESİ YA DA VAHİY MELEĞİNİN BEŞERİYETE BÜRÜNMESİ TEORİSİ

Halil ALDEMİR*

Öz

Ulumu'l-Kur'ân kaynaklarından hadis şerhlerine varıncaya kadar geniş bir yelpazeye yayılan İslâmî yazında vahyin keyfiyetine ilişkin bir teori dillendirilmiştir. Söz konusu teori, beşerî düzlemde iletişimin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz iki temel şarta; dil birliğine ve aynı kategoriye mensup varlık olma esasına dayanmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile vahiy meleği arasındaki iletişimde bu esasa dayanarak geliştirilen bu teoride vahiy sırasında ya melek insan suretine bürünür, ya da peygamber beşer suretinden sıyrılıp melekleşir. Bu makalede tarihte ve günümüzde dile getirilen ve savunulan bu teori, delilleri ile birlikte ele alınacak ve kritik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, Peygamber, melek, beşer, dil.

THE THEORY OF TRANSFORMATION OF REVELATION ANGEL TO THE HUMAN OR RISING OF PROPHET MUHAMMAD TO THE ANGEL DIMENSION DURING REVELATION

Abstract

In the Islamic literature ranging from From Qur'anic studies to hadith commentaries, there is a theory on the nature of revelation. This theory hinges on two fundamental conditions, linguistic unity and being categorically the same entity, which are the sine qua non of human communication. According to this theory, in the relationship between the angel of revelation and Prophet Muhammad, either angel transforms into a human being or the Prophet transforms into an angel during revelation. In this article, this theory that has been discussed and defended until now, will be examined and critically analysed in the light of evidences.

Keywords: Revelation, the Prophet, angel, humanbeings, language.

Giriş

Asıl anlamı itibariyle iki varlık arasında gerçekleşen gizli ve hızlı iletişimi ifade eden vahyin keyfiyeti insanların dikkatini ve merakını celbetmiş, bu nedenle de bu hususta bir takım teoriler geliştirilmiştir. Farklı görüşler ileri sürülse de ehl-i sünnetin görüşüne göre vahiy, hem lafzen hem de manen Allah'a aittir. (Mennâ, 1992: 30; Kur'ân'ın nüzulü hakkındaki diğer görüşler için bk. Zerkeşî, 1990: I, 323; Suyûtî, 2006: I, 139) Melek

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, aldemirhalil@gmail.com

Cebraîl Arapça olarak onu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iletmiştir. Ayrıca vahyin melek Cebraîl tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iletilmesi Kur'ân ayetleri ile sabit bir hakikattir.(el-Bakara, 2/97; en-Nahl, 16/102; eş-Şu'arâ, 26/193-195)

Vahyin keyfiyeti hakkında merak uyandıran ve ulemanın görüş beyan etmesine neden olan hususlardan biri de vahiy sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve melek Cebraîl'in durumlarıdır. İşte tam da bu konuda tarihte ve günümüzde farklı disiplinlerde ön plana çıkmış âlimler ve araştırmacılar tarafından vahyin keyfiyetine ilişkin dile getirilen oldukça dikkat çekici bir teori ileri sürülmüştür. Buna göre vahiy bir iletişimdir ve iletişimin gerçekleşmesi için bazı şartların sağlanması gerekir. Bunlardan ilki vahyi getiren ile vahyi alan arasında bir dil birliğinin olması, ikincisi ise vahyi getiren melek ile vahyi alan peygamberin aynı varlık kategorisine mensup olmalarıdır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.), melek Cebraîl'den vahiy alırken bazen kendisi beşer suretinden sıyrılıp melek suretine bürünmüş, bazen de melek, insan suretine girmiştir. Böylece vahiy gerçekleşmiştir.

Kendi dünyamızdan hareketle düşündüğümüz zaman son derece tutarlı ve sağlam görünen bu teori hangi tarihte ortaya çıkmıştır? Bu teoriyi ileri sürenler vahyin keyfiyeti konusunda muteber kabul edilen delillere dayanıyorlar mı? Peygamber ve Melek arasında olduğu kabul edilen mahiyet değiştirme teolojik problemleri ortaya çıkar mı? Bu teorinin Müslümanın pratik hayatı veya entelektüel düzeyi bakımından bir yararı var mıdır? Bu çalışmada bu sorulara yanıt aranarak melek ve peygamberin vahiy anında aynı kategoriye mensup varlık olup müşterek dili konuşmaları ele alınıp kritik edilecektir.

1. Teori

Peygamberin veya meleğin kendi suretlerinden sıyrılarak diğerkinin mensup olduğu varlık kategorisine geçmesi iddiasının ne zaman ortaya çıktığı, kimler tarafından dile getirildiği ve hangi delillere dayandığının tespiti bu iddianın kritiği için gerekli olan ön şartlardır. Bu nedenle araştırmanın bu safhasında bu iddianın kimler tarafından hangi dönemde ve ne tür delillere dayanılarak dile getirildiği tespit edilecektir.

1.1. Ortaya Çıkışı

Vahyin kaynağının Allah Teâlâ olduğuna (en-Nahl, 16/102; el-Müzzemmil, 73/5) vahyin peygambere melek Cebraîl (el-Bakara, 2/97; en-

Nahl, 16/102; eş-Şu'arâ, 26/193-195) vasıtasıyla iletildiğine ve peygamberin Allah'tan aldığı vahyi insanlara tebliğ ile sorumlu tutulduğuna (el-Mâide, 5/67) dair ayetler olmakla birlikte vahyin mahiyetini ve keyfiyetini en ince ayrıntısına kadar bize anlatan ayetler bulunmamaktadır. Esasında bu durum, Kur'an'ın salt enformatik değil de mesaj odaklı bir kitap olmasının doğal sonucudur. Çünkü Kur'an'da, insanın herhangi bir konuda bütün meraklarını giderecek, her türlü bilgi açlığını doyuracak, indiği dönemden sonra dünyaya gelecek insanların kendi kültürel muhitlerinin oluşturduğu ilgiler ve sorunlar nedeniyle öğrenmek isteyecekleri detayları aktarmak hedeflenmemiştir. Bunun yerine İlâhî İrâde'nin yeryüzünde gerçekleşmesini istediği tevhid-adalet merkezli bir pratik amaçlanmış ve bunun gerçekleşmesi için çeşitli araçlara başvurulmuştur. Dolayısıyla ayetler de bu çerçevede nazil olmuştur.

Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere bakıldığı zaman konuyla ilgili bir ayrıntıyı bulmak mümkün görünmemektedir. Bunun nedeni ilk dönem Müslümanların dini iç dünyada özümsemiş pratiğe aktarılması gereken bir unsur olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü sahabenin temel amacı iman ettikten sonra, imanının gereğini pratiğe dökmektir. Hiçbir zaman onların öncelikleri entelektüel birikimlerini artırmak, bugünkü akademik anlamda meraklarını gidermek ve pratikte yararını düşünmedikleri konularda bilgilerini geliştirmek olmamıştır. Bu nedenle de bugün "sahabe bunu neden peygambere sormamış?" şeklinde hayrete düşülen birçok konuda vahyi kendilerine getiren Allah'ın elçisine bir soru yöneltmemişlerdir. Dolayısıyla hadislerde vahyin keyfiyeti hakkında bu konuyu aydınlatacak bir ifade bulmak mümkün değildir. Her ne kadar Amr İbnu'l-Âss ve el-Hâris İbn Hişâm (Ahmed İbn Hanbel, 1992: VI, 159) gibi sahâbiler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy hakkında soru sormuş olsalar da bu sorular ve bunlara verilen yanıtlar bu konuyu aydınlatacak düzeyde değildir.

Amr İbnu'l-Âss Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyi hissedip hissetmediğini sormuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) " نَعَمْ أَسْمَعُ " *Evet. Çıngırak sesini andıran bir ses duyuyorum. Bunu duyunca susuyorum. Bana her vahiy geldiğinde mutlaka ruhumu teslim edeceğimi sanırım.*" (Ahmed İbn Hanbel, 1992: II, 222) buyurmuştur.

el-Hâris İbn Hişâm'dan gelen rivayet ise vahyin keyfiyeti hakkında bu rivayete göre daha fazla bilgi içermektedir. İbn Hişâm Hz. Peygamber'e

(s.a.v.) vahyin kendisine nasıl geldiğini sormuş. Hz. Peygamber (s.a.v.) de şu şekilde cevap vermiştir: “ أَحْيَانًا يَا بُنَيَّ مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ فَيُقْصَمُ عَلَيَّ وَقَدْ وَعَيْتُ ” *Bazen melek bana, çingirak sesine benzer bir şekilde gelirdi. Bu, vahyin bana en ağır geleniydi. İçinde bulunduğum bu durum sona erince ben onun ne söylediğini ezberlemiş olurdum. Bazen de melek bir erkek suretinde bana görünür, ben de onun ne söylediğini ezberlerdim.*” (Buhârî, Bed’ü'l-vahyi: 2, Bed’ü'l-halk: 6; Müslim, Fadâil: 87; Tirmizî, 7; Nesâî, İftitâh: 37; Ahmed İbn Hanbel, 1992: VI, 159, 258; İbn Hibbân, 1993: I, 225; Abd İbn Humeyd, 1988: 433; Rabî', h.1415: 23; Humeydî, ts.: I, 124;) Dikkat edilirse bu rivayette meleğin bir erkek suretinde Hz. Peygamber'in yanına geldiği ve ona bir takım bilgiler aktardığı görülmektedir.

Vahiy keyfiyeti hakkında yöneltilen bu sorulara verilen cevaplarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beşer suretinden sıyrıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Zamanın ilerlemesi ile birlikte, daha net ifade ile nüzul sürecinden uzaklaşıldıkça insanların dine ve dînî konulara bakışlarında ve yaklaşımlarında farklılıklar meydana gelmiştir. Kur'ân'ın indiği tarihî bağlamdan farklı bir bağlamda yaşayan insanlar doğal olarak bazı konuları öğrenmek için gayret sarf edecekler ve o tarihsel bağlamı öğrenme peşinde olacaklardı. Bu tabii durumun yanı sıra zamanla bazıları gereksiz ayrıntıların, pratik yaşamda bir yeri olmayan bilgilerin peşine düşmüşlerdi. Söz gelimi Kur'ân'da ismi bile zikre değer görülmemişken Sebe' kraliçesi Belkıs'ın danışmanlarının sayısını tespit etmeye bile çalışmışlardır. (Abdurrezzak İbn Hemmâm, h. 1410: II, 80; Taberî, 2000: XXIX, 19; Mekki İbn Ebî Tâlib, 2008: XXVIII, 8.)

Vahiy süreci sonrasında insanların zihninde merak uyandıran konulardan biri de hiç kuşkusuz vahiydir. Esas itibarıyla Allah ile peygamber arasında bir iletişim yolu olan vahiy, Hz. Peygamber (s.a.v.) açısından meseleye bakılınca öznel bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. (Demirci, 1996: 38.) Ashab-ı kiram bu öznel tecrübe sonucu kendilerine tebliğ edilen ayetlere iman edip gereğini yerine getirmekle meşgul olmuştur. Bunun mahiyeti ve keyfiyeti üzerinde yoğunlaşmış salt zihinsel bir aktivite içinde olmamışlardır. Ne var ki, daha sonra gelen insanların zihninde vahyin mahiyeti ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) intikal keyfiyeti konusunda bazı meraklar uyanmıştır. Naslardaki bilgilerin bu konuyu aydınlatıcı içerikte olmamasına rağmen bazı İslam âlimleri âdeta ana tablonun bütününe tamamlamak adına bu tür boşlukları doldurmaya yönelmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) melek Cebrâîl'den nasıl vahiy aldığı konusunda bazı âlimler bir takım naslardaki işaretlerden yola çıkarak görüş

beyan etmişlerdir. Farklı varlık kategorilerine mensup olan peygamber ile Cebrâîl'in nasıl iletişim kurdukları bu âlimler tarafından izah edilmeye çalışılmıştır. Bu görüşü İsfehânî (ö. 502/1108), Kirmânî (ö. 786/1384), Zerkeşî (ö. 792/1392), İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi İslam âlimleri dile getirmiştir.

İmkânlarımız ölçüsünde yaptığımız araştırma sonucu bu görüşün hicrî V. yüzyıldan itibaren dile getirildiğini görmekteyiz. Bu dönemden sonra çeşitli ilimlerde otorite olmuş İslam uleması bunu benimsemiştir.

Son asırda yeniden canlılık kazanan Kur'ân ilimleri çalışmalarında da vahiy sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) melekleştiği ya da meleğin beşer suretine büründüğü teorisinin benimsenip tekrarlandığı müşahede edilmektedir. (Duman, 1997: 50; Demirci, 2014: 31-35; 1996: 36-38; Pakiş, 2013: 14; Heyet, ts.: I, 7.). Toshihiko Izutsu da bu teoriyi destekleyenlerden biridir. (Izutsu, ts.: 207). Dolayısıyla İslâmî yazında yaklaşık on asırdır bu teori canlılığını korumuştur.

1.2. Delilleri

Bu teoriyi dile getirenler iki temel delile dayanmaktadırlar. Bunlardan ilki meleğin bir insan suretinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelmesi, diğeri ise vahiy anında Allah Resulü'nde (s.a.v.) görülen bazı durumlar.

Hz. Âişe'den gelen ve İmam Buhârî başta olmak üzere birçok hadis âlimi tarafından nakledilen rivayet, vahyin keyfiyeti hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *“Bazen bana melek, bir beşer suretinde görünür ve benimle konuşurdu. Konuşması biter bitmez onun ne söylediğini öğrenirdim.”* (Buhârî, Bedu'l-vahyi: 1; Tirmizî, Menâkıb: 7, Nesâî, İftitah: 37; Ahmed İbn Hanbel, 1992: VI, 258) sözü, melek Cebrâîl'in Allah Resulüne bir insan şeklinde görüldüğü konusunda açık delildir. Vahiy meleğinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) insan suretinde görüldüğünü gösteren başka rivayetler de vardır. Mesela kaynaklarda Cibrîl hadisi ismiyle şöhret bulmuş rivayette de böyle bir durum söz konusudur. Bu rivayete göre Cebrâîl beyaz bir elbise içinde ashabın gözleri önünde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile konuşmuştur. (Müslim, İman: 1, Tirmizî, İman: 4) Ayrıca vahiy meleğinin ashâb-ı kiramdan Dihye el-Kelbî'nin suretinde geldiğine dair rivayetler de vardır. (İbn İshâk, 1991: 105; Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, 1991: VI, 528; Ahmed İbn Hanbel 1992: II, 107; İshâk İbn Râhuye, ts.: I, 209; Bezzâr, ts.: IX, 420; Halebî, ts.: I, 408;). Bu rivayetler Kur'ân'ın melekler hakkındaki anlatımları ile de uygunluk göstermektedir. Nitekim ayetlerde anlatıldığına göre melekler peygamberlerin yanı sıra peygamber olmayanlar tarafından da görülmüştür. Mesela Hz. İbrahim'in eşi, (ez-Zâriyât 51/24-30) Hz. Lût'un kavmi (Hûd, 11/77-80) ve Hz. Meryem (Meryem 19/17) melekleri görmüştür.

Dolayısıyla Cebrail'in (a.s.) bir insan suretine bürünmesi durumunda ashab-ı kiram tarafından görülmesini yadırgamak mümkün değildir.

Bu teorinin ikinci büyük dayanağı ise vahiy alırken Hz. Peygamber'de görülen bir takım hallerdir. Bu teoriyi benimseyen kimseler tarafından bu haller onun beşeriyetten sıyrılıp melekleşmesi şeklinde yorumlanmıştır. Hadis kaynaklarında aktarılan rivayetlere göre Hz. Peygamber'de (s.a.v.) vahiy sırasında bazı belirtilerin ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Mesela soğuk günlerde bile terlemesi (Buhârî, Şehâdât: 15) gözlerini bir noktaya çevirip öylece kalması, (Buhârî, Tefsir: 75/2) vücudunun ağırlaşması, (Ahmed İbn Hanbel, 1991: V, 184, 190) uykusunun gelmesi,(Müslim, Salât: 53) benzinin sararması veya kızarması (Buhârî, Hacc: 17, Umre: 10) ve kendisinden horultuyu andıran bir sesin ortaya çıkması (Ahmed İbn Hanbel, 1991: I, 238; VI, 103, 150) bu belirtiler arasındadır. Aralarında *İsfehânî* (ö. 502/1108) (*Âlûsî*, 1994: X, 121; *Suyûtî*, 2006: I, 138, İbn Kayyim, ts.: I, 275), *Kirmânî* (ö. 786/1384) (*Kirmânî*, ts.: I, 28.), *Zerkeşî* (ö. 792/1392) (*Zerkeşî*, 1990: I, 322), *İbn Haldûn* (ö. 808/1406),(İbn Haldûn, ts.: I, 127.) *İbn Akîle* (1150/1734), (İbn Akîle, 2009: I, 32.), *Tehânevî* (ö. 1158/1745) (*Tehânevî*, ts.: II, 1310.) ve *Elmahlı'nın* (ö. 1391/1942/) (*Elmalılı*, ts.: VI, 4259.) bulunduğu âlimler; Hz. Peygamber'de (s.a.v.) görülen bu belirtileri onun Kur'ân vahyini alırken beşeriyetten melekliğe yükseltilmesi şeklinde yorumlamışlardır.

2. Eleştirisi

Delillerden ilki; daha açık ifade ile meleğin vahiy getirirken bir insan suretinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) görünmesi güçlü görünmekte ve iddiaya sağlam zemin hazırlamaktadır. Ancak vahiy anında Hz. Peygamber'de görülen bir takım haller üzerine ikame edilen ikinci delil ise tamamen bir içtihadı dayanmaktadır.

Melekler Kur'ân ayetleri ve hadislerden anlaşıldığı üzere zaman zaman kendi varlıklarından çıkıp insan suretine bürünmüşlerdir. Bu konu kesinlik taşımaktadır. Ancak insan suretine büründükten sonra melek Cebrail'in Kur'ân vahyi getirdiğine dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Meleklerin insan suretinde görünmelerinin ve peygamberlerle konuşmalarının sabit olması, bunun farklı kategorilere mensup iki varlığın iletişime geçmeleri için temel şart olduğu anlamına da gelmez. Kaldı ki bunu ispatlamak için haricî bir delile ihtiyaç duyulmaktadır. Konu gaybî bir mesele olduğu için de söz konusu haricî delilin mutlaka naslardan meydana gelmesi gerekir. Ancak naslar incelendiği zaman böyle bir delilin olmadığı görülmektedir.

İkinci delil ise Hz. Peygamber'de (s.a.v.) vahiy sırasında ortaya çıkan bazı belirtilere dayanan bir ictihaddır. Bu belirtiler vahye muhatap olmanın zorluğundan mı ortaya çıkmaktadır, yoksa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beşeriyetten sıyrılmasını mı göstermektedir? Esasında bununla ilgili rivayetlerde buna ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca söz konusu rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanların gözünden uzaklaştığı, bedeninin kaybolduğu veya bedeninin fonksiyonlarını yitirdiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Tam tersine bedeninin ashabın arasında olduğunu gösteren rivayetler vardır. Mesela rivayete göre Zeyd İbn Sâbit'in bacağı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bacağına değince bundan etkilendiği görülmektedir.(Buhârî, Salât: 12; Tirmizî, Salât: 115) Diğer yandan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soğuk kış günlerinde terlemesi de onun vücudunun beşeri fonksiyonlarını yitirmediği anlamına gelir. Söz konusu belirtiler olsa olsa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahye muhatap olduğunu ve vahiy alırken yaşadığı zorluğu gösterir. Bunun üzerine bir düşünce bina etmek mutlaka güçlü ve kesin bir delile ihtiyaç duyar. Ancak böyle bir delilin olmadığı anlaşılmaktadır.

Konu sadece Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Melek Cebrail arasında kalacak kadar da sınırlı değildir. Çünkü önce iletişim için iki şart koyup sonra vahiy buna göre değerlendirmek şeklinde karşımıza çıkan bu teori, tutarlılık bakımından bütün vahiy çeşitlerine uygulanmak zorundadır. Bu durumda araştırmanın başında da ifade edildiği gibi vahyin kaynağı olan Allah ile Cebaril arasındaki iletişimde ve Allah'ın Hz. Musa örneğinde olduğu gibi doğrudan peygamberlerine vahyetmesi durumunda ciddi bir teolojik sorunla karşılaşırız. Hâşâ bu tür vahiylerde bu teorinin işlevsel hale getirilmesi halinde Allah'ın melekleşmesi veya beşeriyete bürünmesinden ya da peygamberin veya meleğin ilahlaşması kaçınılmaz hale gelir. Bu da elbette tevhid dini olan İslam ile hiçbir şekilde bağdaşmaz. Vahyin meleğe intikali veya vasıtasız bir şekilde peygambere iletilmesi konusunu bu teorinin dışında tutmak için bu teolojik sakıncadan başka bir neden var mı? Ortaya teolojik bir sakınca ortaya çıkınca teori bir kenara bırakılabiliyorsa, melek ve peygamber arasında gerçekleşen vahiyde de pekâlâ bırakılabilir.

Bu teori Müslümanların pratik bir sorununu da çözmemektedir. Onların entelektüel düzeylerine ve yaşantılarına bir katkı sunmamaktadır. Tam tersine tutarlılık testine tabi tutulunca çok ciddi sorunlara yol açmaktadır.

Sonuç

Vahiy, sadece peygamberlerin yaşadığı bir tecrübedir. Bu tecrübenin mahiyeti hakkında söz söylemek ancak bu tecrübeyi yaşayan elçilerden gelen bilgilere veya onların tebliğ ettikleri ilahi mesajlara dayanarak mümkün olur. Kur'ân vahyi için de bu durum aynen söz konusudur. Durum böyle olmakla birlikte insanın içinden gelen ve onu güdüleyen araştırma arzusu, boşlukları doldurma ve bilinmeyenin peşine düşme hevesi bu konuda bazı iddiaların ve teorilerin dillendirilmesine neden olmuştur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hicrî V. asırdan itibaren dile getirilen vahiy sırasında meleğin beşer suretine bürünmesi veya Hz. Peygamber'in (s.a.v.) melekleşmesine dair teori kesin delillere dayanmamaktadır. Beşer düzleminde gerçekleşen iletişim ile yine bir tür iletişim olan vahyi kıyaslamaya dayanan bu teori tutarlılık bakımından da sorunludur. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) ile melek arasında gerçekleşen vahiy olgusunda rahatlıkla tatbik edilen bu teori, melek veya peygamber ile vahyin kaynağı Allah arasında gerçekleşen vahiy konusunda tatbik edilemez. Çünkü böylesi bir durum dini temelinden sarsan itikâdî bir soruna neden olur. Dolayısıyla bu teorinin tutarlılığından ve her koşulda geçerliliğinden söz edilemez. Hal böyle olunca kesin delillerle görüş belirtmenin mümkün olduğu alana ait olan bu meselede de kesin delillerden uzaklaşılması gerekir. Ayrıca bu teori Müslümanların pratiklerine herhangi bir katkı sunmamaktadır. Tam tersine çok ciddi teolojik sorunlara kapı aralamaktadır.

Vahiy, peygamberlerin yaşadığı öznel bir tecrübedir. Dolayısıyla ancak onların anlattığı keyfiyet ile yetinilmeli bunun üzerine akıl yürüterek bir takım iddialar ortaya atılmamalıdır. Vahyin keyfiyetini konu edinmek yerine vahyin kendisinin pratik hayattan talepleri karşılanmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abd İbn Humeyd, *Müsned*, Mektebetü's-sünne (Subhî el-Bedrî es-Sâmîrrâî, Muhmûd Muhammed Halîl es-Sa'îdî), Kâhire 1988.
- Abdurrezzâk İbn Hemmâm, *es-San'ânî, Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-azîm* (nşr. Mustafa Müslim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd h. 1410.
- Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddin Mahmud İbn Abdillâh (ö. 1270/1854), *Ruhû'l-maânî fî tefsîri'l-Kur'ân'i'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (nşr. Ali Abdulbari Atiyye), I-XV, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1994.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri, *Müsned*, Beyrut, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî, I-VIII*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, ty.
- Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İFAV, İstanbul 1996.
- _____, *Kur'ân Tarihi*, İFAV, İstanbul 2014.
- Duman, Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1971.
- Halebi, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habib, *es-Sîratu'n-nebevîyye*, Kahire, 1996.
- Heyet, *el-Mevsû'atu'l-Kur'âniyye*, el-Meclisu'l-a'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye, Mısır, 2002.
- Humeydî, Abdullâh İbnü'z-Zübeyr Ebu Bekr, *Müsnedu'l-Humeydî* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Dâru'l-kutubî'l-İlmiyye-Mektebetü'l-Mütenebbî, Beyrut-Kahire, ts.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.
- İbn Akîle, Cemâluddîn Muhammed İbn Ahmed, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1986.
- İbn Hanbel, Ahmed eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (nşr. Bedreddin Çetiner), I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed İbn Ahmed et-Temîmîel-Büstî, *Sahîh İbn Hibbân bi tertibi İbn Ballân* (nşr. Şu'ayb Arnâvut), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993.

- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed ö. 150/767), *Siyer* (nşr. Muhammed Hamidullah, trc. Sezai Özel), Akabe Yayınları, İstanbul 1991.
- İbn Kayyim, Ahmed b. İbrâhim b. İsa, *Tavdihu'l-makâsîd ve tashihü'l-kavâ'id fi şerhi kasideti'l-imam İbn Kayyim*: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1986.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kub İbn Rahûye İshak b. İbrâhim b. Mahled, *Müsnedu İshak b. Raheveyh*, Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 2002.
- Kirmanî, Şemsuddin Muhammed İbn Yûsuf, *el-Kevâkibu'd-derâri fi şerhi sahihi'l-Buhârî*, Beyrut 1981.
- Mekkî İbn Ebî Tâlib, Hammûş İbn Muhammed İbn Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî el-Endelüsî el-Kurdubî el-Mâlikî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fi 'ulmi ma'ânî'l-Kur'ân ve tefsirihi ve ahkâmihî ve cümelin fi funûni 'ulûmihi* (nşr. eş-Şâhid el-Bûşeyhî), Şarikâ, yy. 2008.
- Mennâ Halîl el-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-ma'ârif, Riyâd 1992.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, (nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki), I-V, Dâru'l-hadis, Kahire 1991.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed İbn Ali (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, (nşr. Mektebu Tahkiki't-turâsi'l-İslâmî), I-IX, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1992.
- _____, *es-Sünenü'l-kubrâ*, (nşr. Abdulğaffâr Süleyman, Seyyid Kesrevî Hasan), I-VII, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1991.
- Pakiş, Ömer, *Kur'ân Tarihi*, Kitâbî Yayınları, İstanbul 2013.
- Rabî', İbn Habîb İbn 'Umar el-Ezdî el-Basrî, *el-Câmi' Müsnedü'l-İmâm er-Rabî'* (nşr. Muhammed İdrîs, 'Âşûr İbn Yûsuf), Dâru'l-Hikme-Mektebetü'l-istikâme, Beyrut h. 1415.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ), Dâru İbn Kesîr, Beyrut-Dımaşk 2006.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2000.
- Tehanevi, Muhammed İbn Ali İbn Ali, *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn*, İstanbul 1984.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *el-Câmiu's-sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), I-V, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut ts.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed İbn Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Cemal Hamdi ez-Zehabî), I-IV, Dâru'lma'rife, Beyrut 1990.